

O'ZBEK INGLIZ TILLARIDA HURMAT KATEGORIYASI.

Kamoldinova Odina

Farg'ona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyot fakulteti 2-kurs

Annotatsiya: Ushbu maqolada hurmat kategoriyasining ingliz va o'zbek tilida lingvopoetik xususiyatlari muhokama etilgan. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillarida hurmat kategoriyasini tahlil etishda, ushbu tillarda mavjud, murakkab jarayon hisoblanmish hurmat kategoriyasining mavjud yoki mavjud emasligi, uning o'zni, tarjima hodisasi, shuningdek, muloqot obyektini ekanligini tahlil qilib o'rganish ifodalangan

Kalit so'zlar: hurmat, lingvopoetika, tilshunoslik, fonopoetika, leksopoetika, sintaktik poetika, badiiy nutq, badiiy asar.

Bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish konsepsiyasi, fan va texnika yutuqlaridan keng foydalanishga asoslanadi. Shu sababli mustaqillikning dastlabki yillaridayoq respublikamizda fan va ta'lim sohasidagi islohotlarga, yetuk kadrlar tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Asrlar davomida shakllangan ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarimizga tayangan, bugungi kunda yangi istiqbol mafkurasi bilan oziqlantirilayotgan, shu bilan birga, bizni umumbashariy ulug' ma'naviyat sari yetaklayotgan milliy ongimiz, shuurimiz va dunyoqarashimiz o'zbek nutqi madaniyatini, ona tilimizning amaliy jihatlari zamon talablariga mos holda o'rganish barchamiz uchun zarurdir. Biron tilning so'z tarkibi hali u tilning to'liq tarkibini belgilab bermaydi. O'zlashgan so'zlar mazkur tilda qurilish manbasi singari aks etadi. Tilda ikki yoki undan ortiq kishilarning afektiv baholovchi xarakterda va bilish bo'yicha ma'lumot almashishidan iborat bo'lgan o'zaro ta'siri -muloqotni ifodalaydi. Muloqot odobi muammosini milliy xarakter, millatning o'ziga xos qadriyat, urf-odatlari, va an'alarini hisobga olmasdan turib, o'rganish mumkin emas. Chunki muloqot xulqi millat xarakterining uzviy bir qismi bo'lib, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Bunda hurmat kategoriyasining o'z o'zini bor.

J.Lakoffning ta'kidlashicha, muomala jarayonida ayollar yuqori darajadagi empatiya va o'z suhbatdoshiga nisbatan moslashib ketish kabi xislatlar bilan farqlanadi, o'z suhbatdoshining mulohazalarini diqqat bilan tinglab, muloqot jarayonida ustun bo'lishga harakat qilmaydi. Erkaklar esa suhbat chog'ida yana ham jizzakiroq, sharoitni nazorat qilishga intiladilar, o'zaro kelishishga harakat qilishadi, deb biladi. U shuni ham ta'kidlaydiki, ingliz tilida qayd etilgan xususiyatlarga qo'shimcha qilgan holda, ayollar tasdiq so'roq gapga tushuvchi intonasiya qo'llash o'rniga ko'tariluvchi intonasiyadan, semantik jihatdan chuqur ma'noga ega bo'lmagan leksika, odatiy ayollar faoliyatini tasvirlaydigan maxsus o'zlashtirma so'zlardan, so'zlayotgan nutqni kuchli his-hayajon

ma'nolarni ifodalovchi til vositalari va modal yuklamalardan keng foydalanishadi. Erkaklar esa undov soʻzlar qoʻllamasliklari, stilistik boʻyoq darajasi kam va haqorat ma'nosi kelib chiqadigan jargonli leksikani juda koʻp ishlatishlarini ham qoʻshib qoʻyadi[6]. Muloqot uslubidagi farqlar ayollar va erkaklar orasidagi munosabatlarda paydo boʻladigan muammolarni aniqlashtirmaydi. Ya'ni, munosabatlarda ruhiy muammolar, ya'ni sevgidagi yoki e'tibordagi omadsizlik, chin dillik, xudbinliklar ba'zan aks etadi. Va ular siyosiy va iqtisodiy tengsizliklarning natijasidir. Ammo aytib oʻtilgan xususiyatlar asossiz ifodalanishi ham tez-tez uchrab turadi. Demak, ayol va erkak borliqni turlicha qabul qiladi va baholaydi. Nutqiy muomalaning gender oʻzgaruvchanligi tilning turli sathlarida, ya'ni fonetik, leksik, grammatik, semantic sathlarda namoyon boʻladi. Gender munosabatlar faqatgina kodlangan koʻrinishda ishlatilmay, balki nutq hodisasining mavzular majmui va xususiyatini yuzaga keltiradi.

Biroq bizning kuzatuvlarimiz natijasida quyidagi xulosaga keldik: erkaklar ijtimoiy mavqei nuqtai nazaridan ayollardan koʻra balandroq pogʻonada ekanligini koʻrsatish oʻrniga ayollarga nisbatan hurmati baland, suhbat davomida ayollar oʻzini qulay his etish imkonini yaratib berishga intilishlari ma'lum boʻldi. Shunday qilib, gender munosabatlar jamiyatdan ahamiyatga molik boʻlgan darajada oʻzgarib borib, muayyan universal qolipga ega emasligi ma'lum boʻldi. Xulosa qilib aytganda, gender tilshunosligida ayollar va erkaklar nutqining farqlari boʻyicha talaygina ma'lumotlar yigʻilgan boʻlib, koʻpgina tilshunoslar ishlarida ayollar erkaklarga qaraganda e'tiborga molik boʻlgan til shakllarini qoʻllashi va ularning nutqi oʻzgaruvchanligi (variativ) tadqiq qilingan. Erkaklarning nutqi til oʻzgarishlariga ogʻzaki nutqni jalb qila turib faollik bilan koʻnikma hosil qiladi

Shuningdek, “Kelingizlar” soʻzidagi -ingiz – hurmatni bildiradi, -lar esa koʻplikni ifodalaydi. Hozirgi oʻzbek tilida siz aslida tinglovchi koʻpligidir. Biroq yoshi, martabasi ulugʻ, hurmati bor kishilarga ham siz deb murojaat qilinadi. Tilimizda “sizlab gapir”, “senlab gapir” degan iboralar ham bor. boʻlganda salbiy ohangda hurmatsizlikni, hatto mensimay soʻzlashni ham bildiradi. Yuqoridagi misolda dadamlar, oyimlar deganda koʻplikni emas, ularga boʻlgan hurmatni ifodalangan. Nutq jarayonida hurmat shu qadar kuchliki, hatto hurmatga sazovor kishining ish-harakati va holatiga, unga tegishli narsalarga ham hurmatni bildiruvchi qoʻshimcha qoʻshib soʻzlanadi. Masalan: Dadajon, ovqatingizni yeb oling gapini olaylik. Ovqat soʻzi otaga tegishli, shuning uchun unga hurmatni bildiruvchi -ingiz qoʻshimchasini qoʻshib ovqatingiz deyiladi. Keyingi yeb oling- fe'li ham otaga qarashli, shuning uchun u ham hurmat shaklida. Koʻplik shakli hurmatni ifoda etganligini Mahmud Koshgʻariy ham ta'kidlagan edi. Uning yozishicha, turklar sen soʻzini kichiklarga, xizmatchilarga

hamda soʻzlovchidan daraja, martaba, yoshda quyi boʻlgan kishilarga nisbatan qoʻllaganlar. Oʻzlaridan yuqori hurmatli kishilarni siz deganlar. Oʻgʻuzlar esa, aksincha, kattalarga sen, kichiklarga siz deb qoʻllaydilar. Koʻplikda ham shuni ishlatganlar Ingliz tilida hurmat quyidagicha ifodalanadi: Ism bilan murojaat qilayotganda, inglizlarning familiyasini tegishli nom bilan chaqirish hurmatni ifodalaydi. Agar ismini bilmasa, janob yoki xonim deb murojaat etish hurmat mʻnosini ifodalaydi. Bundan tashqari ingliz xalqi madaniyatida hurmat qadrlanadigan muhim tushuncha boʻlib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, oʻzbek xalqi soʻzlashuv xulqi, muomala madaniyati bilan ajralib turadi. Yuqorida koʻrib chiqqan asar tahlillaridan koʻrinib turibdiki, oʻzbek xalqi ham kattalarga hurmat va kichiklarga izzatga juda katta ahamiyat berishadi. Ingliz xalq madaniyatida hurmat etiket qoidalari sifatida amalga oshiriladi. Hurmat kategoriyasi qonun-qoida sifatida qoʻllaniladi. Hurmat kategoriyasi fikrni loʻnda, aniq va obrazli qilib ifodalashda nutqimiz uchun juda ham zarur boʻlgan vositalardan biri hisoblanadi. Binobarin, xalqning koʻp asrlik ijtimoiy tajribasida ming martalab tasdiqlanib kelgan ibratli fikrlar har kun, har soat nutqimizga mazmuniy goʻzallik, oʻziga xos jilo baxsh etib kelmoqda. Ulgʻayib kelayotgan yosh avlodni shu ruhda tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI: (REFERENCES)

1. Graham J., Haidt J., Koleva S., Motyl M., Iyer R., Wojcik S. Axloqiy asoslar nazariyasi: axloqiy plyuralizmning pragmatik asoslari. 2013.
2. Richardson D. S, Spivey M. J., Edelman S., Neapol A. D. Til fazoviy: aniq va mavhum feʼllarning tasviriy sxemalari uchun eksperimental dalillar.2001.
3. Zulfiyeva Y.-lar affiksining soʻz tarkibidagi qoʻllanish xususiyatlari// Oʻzbek tili va adabiyoti. –T.: 1972. 5 –son.
4. Zikrillayev Gʻ.Feʼlning shaxs,son va hurmat kategoriyalari sistemasi.- Toshkent:Fan,1990 -163b.
5. Koshgʻariy M. Devonu lugʻotit turk (Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S. Mutallibov). T. I-II-III. –T.: Fan, 1960-1963. I. –B. 326.

